

УДК 379.81.011.33(09)

Корнієнко Т.М.

Kornienko T.

**ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЯ ШКОЛЯРІВ У ЛІТНІЙ ПЕРІОД
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

**THE ORGANIZATION OF THE STUDENTS' LEISURE TIME
IN THE SECOND PART OF THE XIXth – AT THE BEGINNING
OF THE XXth CENTURY**

У статті висвітлюються питання організації дозвілля школярів під час літніх канікул у другій половині XIX – на початку XX століття. Звертається увага на причини організації здоров'явідновлювальної дозвіллевої діяльності учнів. Подаються приклади наукового підходу до раціонального розподілу часу занять та відпочинку школярів. Описуються комплексні заклади дозвілля, що забезпечували зайнятість дітей у межах міста та за ним. Характеризуються соціально-педагогічні можливості дитячих садів, майданчиків для ігор, літніх дитячих колоній для відновлення фізичного та психологічного стану вихованців, створення умов для їх саморозвитку, самовиховання та самореалізації. В окремих випадках, педагогічно контрольоване забезпечення дозвіллевої зайнятості школярів дозволяло керівникам-організаторам здійснювати з ними необхідну корекційну роботу. Показано важливість забезпечення оздоровчим та педагогічно доцільним відпочинком дітей із незаможних верств населення. Рухливі ігри, фізичні заняття, заняття прикладною діяльністю, творчістю виступали найпоширенішими формами організації дозвіллевої зайнятості дітей у дитячих садах та ігрових майданчиках. Виділяються особливості роботи літніх дитячих колоній, вимоги до їх діяльності. Головною метою діяльності літніх дитячих колоній визначається відновлення фізичного здоров'я школярів. Вирішенню поставленого завдання слугували: правильний режим дня, повноцінне харчування, педагогічно керована та доцільна організація дозвіллевої зайнятості відпочиваючих дітей. Поширеними формами дозвіллевої діяльності виступали: читання книг та журналів; організація ігрової діяльності; екскурсії, прогулянки, походи; купання в річці чи озері; риболовля; сільськогосподарські роботи; творчі заняття; заняття прикладною діяльністю тощо. Особливе місце у роботі літніх колоній починає відводитися дитячому самоврядуванню. Наведено окремі приклади діяльності дитячих садів, майданчиків для ігор, літніх дитячих колоній. Звертається увага на труднощі функціонування даних видів дозвіллевої зайнятості дітей шкільного віку під час літніх канікул.

Ключові слова: дозвілля, дозвіллева діяльність, форми дозвілля, літні канікули, школярі.

Сучасне суспільство висуває до сфери освіти нові вимоги, пов'язані з тими змінами, що відбуваються у науковій, соціальній, економічній та ін. сферах життєдіяльності. Відповідно, навчальні програми для школярів стають не просто насиченими, а, інколи, перенасиченими навчальною інформацією. Як свідчать дослідження останніх років, у дітей-першокласників уже через місяць навчання в школі спостерігається погіршення настрою, дратівливість, втомлюваність, скарги на головний та інші болі, втрата апетиту тощо. Збільшення розумового напруження та загальної кількості часу, який дитині доводиться проводити в шкільних стінах зовсім не компенсується відпочинком та руховою активністю. Так, дослідження серед першокласників засвідчили, що з початком шкільного навчання діти стали перебувати на свіжому повітрі менше двох годин (63,9%) та менше однієї години на добу (8,6%) при мінімально рекомендованих трьох годинах. На жаль, навіть той невеликий проміжок вільного часу використовується школярами не доцільно. Так, лише 50,7% дітей надають перевагу активному

відпочинку (рухливі ігри, прогулянки тощо), решта – телевізору або комп'ютеру. Критичність ситуації, що складається, підтверджують дані державної статистики: при щорічному зменшенні кількості дітей віком до 17 років показник рівня їх захворюваності збільшується. Академія медичних наук України констатує, що 80% випускників шкіл мають хронічні захворювання. Все це підкреслює значення раціонального розподілу часу дитини та необхідність організації здоров'язберігаючої та здоров'явідновлюючої дозвіллевої діяльності.

Про актуальність зазначеної проблеми свідчить зростання інтересу вітчизняних і зарубіжних учених до її вивчення. У цьому контексті науковцями досліджується досить широкий спектр питань, зокрема: сутність, структура та функції дозвіллевої діяльності (І. Бойчев, О. Молчан, Б. Титов, Г. Усачова, Н. Яременко та ін.); психолого-педагогічні аспекти дозвілля, його роль у розвитку та самореалізації особистості (М. Каплан, В. Кірсанов, О. Сасихов, В. Тріудій, Н. Цимбалюк та ін.); організація дозвіллевої діяльності школярів (С. Ашмаков, Г. Волощенко, В. Коротеєва, В. Лукмонова, Г. Майборода, та ін.).

Суттєвий внесок у дослідження питань організації дозвіллевої діяльності школярів зробили вчені того часу О. Віреніус, Б. Грінченко, І. Іваницький, П. Каптерев, Є. Лозинський, Т. Лубенець, П. Міжуєв, С. Покровський, І. Радецький, Н. Цабель та інші.

Однак, на наш погляд, питання організації дозвіллевої діяльності дітей під час літніх канікул не було розкрито загалом.

Метою нашого дослідження є висвітлення стану дозвіллевої зайнятості дітей шкільного віку під час літніх канікул.

Аналіз історико-педагогічної літератури показав, що питання раціонального використання дозвіллевого часу посідали чинне місце серед педагогічних проблем другої половини XIX – початку XX століття. О. Віреніус у своїй праці «Праця з точки зору естетичного» (1904 р.), обґрунтовуючи значення вільного часу в житті людини, показуючи важливість його правильного використання, подає розроблений ним детальний розпорядок дня учня. Відповідно до нього, за день в учня повинно бути 3 год класних занять, 2 год 15 хв позакласних занять, 1 год читання, 2 год рекреації, 2 год відпочинку, 1 год ігор, 1 год 30 хв розваг. Загалом на 6 год 15 хв розумового навантаження учень повинен мати 6 год 30 хв вільного часу [1]. Саме така організація дня дитини дозволяє, на думку автора, успішно засвоювати навчальну програму, не викликає перевтоми і не шкодить фізичному розвитку школяра.

Однак, як свідчить тогочасна практика роботи навчальних закладів, такий розподіл часу навчання та відпочинку не відповідав дійсності. У 1914 році міністерством Народної Просвіти були внесені зміни щодо тривалості уроків та перерв. Так, термін уроку не повинен був перевищувати 50 хв, велика перерва тривати 30 хв, а решта – по 10 хв [2, с. 100].

Вирішити проблеми фізичного та психічного виснаження школярів мала педагогічно організована здоров'явідновлювальна дозвіллева діяльність. Найкращі можливості для цього мали літні канікули. Для цього влітку розгортали свою діяльність Дитячі сади, арени та майданчики для ігор, літні дитячі колонії. Усі ці комплексні дозвіллеві заклади організовувалися різними громадськими організаціями та об'єднаннями, органами місцевої влади, окремими громадянами, комітетами грамотності, попечительства, приватними меценатами із залученням педагогічних працівників.

У Російській імперії обивательські літні майданчики або майданчики для ігор у садах створювалися за зразком англійських дитячих майданчиків. Вік відвідувачів коливався від 4 до 14-15 років. За соціальним показником переважали діти із матеріально незабезпечених сімей – діти бідноти. Ігрова діяльність на таких майданчиках організовувалася спеціально підготовленими керівниками та керівницями. На деяких майданчиках ігри для дівчаток та хлопчиків організовувались у різні дні. Діти мали змогу грати в групові ігри, які їм пропонували керівники, або гратися індивідуально з іграшками, які надавали організатори майданчика. Окрім організації дозвіллевої діяльності, відвідувачі обивательських літніх майданчиків

мали змогу отримати «фізичне підкріплення» у вигляді чаю та хліба, що надавалося місцевою владою безкоштовно [5].

Перший Дитячий сад було відкрито у 1887 році в Одесі. Ігрові майданчики, що створювалися при таких садах, були облаштовані не лише для проведення ігор, а й для спортивних занять. Така організація дозвілєвої діяльності забезпечувала зайнятість дітей, сприяла тривалому перебуванню на свіжому повітрі, активній спортивно-оздоровчій діяльності, що сприяло зміцненню їх здоров'я та фізичному розвитку. Вік відвідувачів у більшості випадків не регламентувався. Організація роботи у різних садах була різною. Так, у Миколаївському дитячому саду (м. Одеса) два рази на тиждень – по вівторках та суботах – влаштовувалися танці для дітей під керівництвом учителя танців [5]. У деяких інших садах дітей ділили на групи залежно від віку та статі. Кожна така група знаходилась під керівництвом спеціального вихователя-організатора, який не лише організовував цікаву ігрову діяльність, а й займався зі своїми вихованцями різними «легкими заняттями»: вишивкою, плетінням із кольорового паперу, виготовленням різноманітних виробів тощо [5].

Ще одним комплексним закладом для оздоровлення учнів та розумної організації їх дозвілля у другій половині XIX – на початку XX століття були дитячі літні колонії. За період літніх канікул у колоніях організовувалося 2-3 оздоровчі зміни. Провідним завданням дитячої літньої колонії було покращення фізичного стану вихованців навчальних закладів. Відтак до колонії зазвичай потрапляли діти з незадовільним станом здоров'я. Найчастіше це були діти із незможних родин. Наприклад, у звіті про літню кампанію 1907 року Комітету літніх шкільних колоній Харківського товариства поширення в народі грамотності зазначалося, що із 43 дітей, які прибули на оздоровлення, близько 20% не отримували вдома регулярно гарячої їжі, близько 90% не отримували вечері, близько 75% жили в антисанітарних умовах тощо [3].

Розташовувалися літні шкільні колонії за містом, тому діти мали змогу цілий день (якщо дозволяли погодні умови) перебувати на свіжому повітрі. Для реалізації оздоровчого завдання, з боку медичного та педагогічного персоналу шкільних колоній, проводилася робота з відновлення здоров'я дитини. Для цього в колоніях періодично проводилися медичні огляди вихованців, контроль за якістю їжі та кількістю її споживання, запроваджувалися заняття ранковою гімнастикою, різноманітні оздоровчі процедури (купання, загорання) тощо. Якщо за висновком лікарів, здоров'я дитини за одну зміну не покращувалося, то вона залишалася на наступну.

Окрім організації здоров'явідновлюючої роботи, поширеними формами роботи в шкільній колонії були: читання книг та журналів; організація ігрової діяльності; екскурсії, прогулянки, походи; купання в річці чи озері; риболовля; сільськогосподарські роботи (наприклад, робота в саду чи на городі колонії, допомога жителям сусідніх сіл та ін.); творчі заняття (наприклад, спів); заняття прикладною діяльністю (плетіння кошиків, сіток та ін.) тощо [3].

Педагогічна організація життєдіяльності дітей у літніх колоніях вимагала дотримання певного режиму дня. Наприклад, у літніх колоніях Харківської губернії режим дня вихованців був таким: 8.00 – підйом, 8.30 – ранковий туалет, 8.30 – 9.00 – заняття гімнастикою, 9.00-10.00 – ранковий чай, 10.00-11.00 – прибирання кімнат, території тощо, 11.00-13.00 – купання, сонячні ванни, 13.00-14.00 – обід, 14.00-17.00 – прогулянка, 17.00-18.00 – вечірній чай, 18.00-21.00 – вільний час (з якого 1-1,5 год відводилися на спільні ігри), 21.00-22.00 – вечірній спів [3].

Варто зауважити, що режимна організація життя дітей у різних літніх колоніях мала свої особливості. На початку XX століття керівники багатьох дитячих колоній велику роль відводили дитячому самоврядуванню. Таким чином, діти мали змогу вирішувати важливі питання, розвивати навички самообслуговування, у них виховувались любов і повага до праці, лідерські та особистісні якості.

Питання функціонування літніх дитячих колоній, їх психолого-педагогічний потенціал для здоров'язберігаючої та здоров'явідновлюючої роботи постійно були в колі зору різноманітних комітетів, які опікувалися їхньою діяльністю. На засіданнях комітетів обговорювалися

результати літніх оздоровчих кампаній, заслуховувалися звіти керівників колоній, робилися спроби розробки своєрідних програм діяльності літніх колоній для якнайкращої реалізації поставлених перед ними завдань.

Так, наприклад, на засіданні Комітету шкільних колоній Харківського товариства поширення в народі грамотності обговорювалися ті види дозвілєвої діяльності, які є найдоцільнішими і обов'язковими до застосування в діяльності літніх дитячих колоній. Всі види дозвілєвої діяльності були поділені на чотири великі групи: праця, ігри, прогулянки та екскурсії, заняття в приміщенні або на свіжому повітрі. Група «праця» включала: 1) прибирання ліжок, кімнат і посуду (прибирання кімнат має бути вологим, а мити підлогу дозволялося тільки старшим дітям); 2) ремонт одягу і білизни (рекомендовано тільки для старших дівчаток); 3) допомога на кухні при приготуванні їжі, прання дрібної білизни (для старших дітей); 4) робота на городі, у квітниках і саду (сапування, поливання, обгортання, підрізка і підв'язування); 5) прибирання зовнішніх частин споруди (галерей, веранди, порогу), двору, саду; 6) участь у сільських польових роботах сусідів (згрібання та перевертання сіна, збір снопів тощо). Групу «ігри» складали: 1) рухливі ігри (бажано використовувати тільки цікаві та корисні ігри), 2) корисні рухи (соколина гімнастика), що не вимагають великої напруги й підготовки. Даний вид ігрової діяльності потребує поділу дітей на групи; 3) гімнастика на апаратах (трапеції, кільцар, драбина та ін.); 4) біг на перегонки, стрибки з поступовим збільшенням відстані на рівній поверхні і з перешкодами (через мотузку, канавки тощо); 5) гігантські кроки (за умови дотримання помірності). Група «прогулянки та екскурсії»: 1) прогулянки в полі (мають супроводжуватися розповідями про вирощування сільськогосподарських рослин, спостереженням за їх ростом й дозріванням; розповідями про сільськогосподарські роботи й спостереження за ними); 2) збір квітів, розповіді про квіти, які зустрічаються; виготовлення букетів та матеріалу для гербаріїв; 3) збір зразків ґрунту та каміння, спостереження, якщо можливо, за чергуванням ґрунтових порід з роз'ясненням, огляд ярів, розповідь про їх утворення та ін.; 4) знайомство з джерелами, пояснення їх виникнення та охорони; 5) прогулянка до лісу з метою ознайомлення з різними представниками хвойних та листяних лісів, збір ягід і грибів, знайомство з отруйними грибами, збір листочків, шишок, квітів і плодів; розповіді про них; 6) знайомство із тваринами, птахами, комахами, які найчастіше зустрічаються на даній території, розповіді про них; 7) прогулянка до річки, озера чи ставка; розповіді про їх утворення або походження, значення та охорону; риболовля; знайомство із місцевими рибами й рибами взагалі (за картинками); болота, їх утворення і значення; висушування боліт; тварини та птахи водойм; 8) прогулянка з метою огляду і знайомства зі спорудами і закладами, які розташовані на місцевості, де знаходиться колонія, наприклад: місцеві садові розсадники, пасіка, вітряний або водяний млини, фабрики, заводи, старовинні споруди, пам'ятники, просвітницькі та інші заклади тощо. Група «заняття в приміщенні або на свіжому повітрі» передбачала виконання різних видів прикладної діяльності (малювання, ліплення, плетіння, складання гербаріїв, колекцій тощо), читання (самостійне або керівником); спілкування (обговорення прогулянок, вражень, цікаві розповіді); творчі заняття (спів, танці, вистави, свята тощо) [4].

Театральна творчість як форма дозвілєвої діяльності широко використовувалася в роботі шкільних колоній. Так, С. Шацький у 1905 р., а пізніше у 1911-1914 роках у колоніях у Щелково та «Бадьоре життя» разом зі своїми колегами широко використовували театральну діяльність під час організації літнього відпочинку дітей. У колонії в Щелково (1905 р.) діти самостійно обирали сценки та п'єси, які потім ставили. По-іншому відбувалося зародження аматорської театральної діяльності в колонії «Бадьоре життя». За свідченням С. Шацького, діти вже в перший вечір під час знайомства розкривали свої творчі здібності: декламували, розповідали вірші, грали на музичних інструментах тощо. Наступним етапом була постановка казки «Спляча красуня», «Білосніжка, або спляча царівна», «Василиса Премудра» та ін., і лише після цього вихованці колонії робили спробу поставити виставу за власним сценарієм [7].

Розглядаючи заняття садівництвом та городництвом, тогочасні педагоги, окрім загального виховного значення, корисності для фізичного здоров'я, відмічали їх розвивальні можливості, зокрема для розвитку спостережливості, що дозволяє «дивитись і бачити» [6, с. 31]. Такі заняття, на їх думку, корисні для міських школярів особливо під час канікул, адже дають можливість учням замість «невиховного шастання» по вулиці, проводити час приємно і корисно як у фізичному, так і у виховному відношеннях [6, с. 35].

Безперечно, діяльність літніх дитячих колоній, Дитячих садів, майданчиків для ігор – все це сприяло забезпеченню довіллевої зайнятості дітей під час літніх шкільних канікул, дозволяло здійснювати педагогічно керовану та контрольовану діяльність, яка сприяла як розвитку особистості вихованця, так і дозволяла певним чином здійснювати корекційну роботу, якщо того потребувала ситуація. Проте, як свідчать історичні джерела, дана організація довіллевої діяльності мала свої проблеми та недоліки: при організації роботи виникало багато труднощів (фінансування, місце для розташування, матеріальне забезпечення тощо), а також не вистачало кваліфікованих кадрів та ін.

Отже, аналіз історико-педагогічних джерел другої половини XIX – початку XX століття засвідчив, що питання організації довіллі дітей під час літніх канікул посідали вагоме місце серед педагогічних проблем того часу. Спільними зусиллями місцевої влади, громадських об'єднань та організацій, приватного меценатства для школярів влітку створювалися та функціонували комплексні «заклади» для забезпечення довіллевих потреб дітей, створювалися умови для їх розвитку та самореалізації.

Напрямом подальшої розробки проблеми вважаємо розкриття особливостей реалізації тогочасних ідей у сучасній практиці організації літнього відпочинку дітей.

Список використаних джерел

1. Вирениус А.С. Труд с точки зрения этической / А.С. Вирениус. – С.-Петербург, 1904. – 112 с.
2. Державний архів Харківської області Ф. 266 Канцелярія директора народних училищ Харківської губернії 1805 – 1917. оп. № 1. спр. 872 Циркуляри и распоряжения Министерства Народного просвещения, 1914, арк. 39; 45-46; 94; 100; 105; 127.
3. Державний архів Харківської області Ф. 200 Харківське товариство розповсюдження в народі письменності 1869-1920. оп. № 1. спр. 315. О проведении летней оздоровительной кампании. Доклад, диаграммы, 1907, арк. 1-43.
4. Державний архів Харківської області Ф. 200 Харківське товариство розповсюдження в народі письменності 1869-1920. оп. № 1. спр. 364. О задачах и правильном устройстве летних школьных колоний. Доклад Н.А. Ширяева, 1910, арк. 1-50.
5. Общественные детский игры и их воспитательное значение. – К., 1896. – 50 с.
6. Христианович П. Опыт устройства общеобразовательной школы с целью большей подготовки учащихся к жизни (Приложение) / П. Христианович // Вестник воспитания. – 1894. – № 5. – С. 3-38.
7. Шацкий С.Т. Педагогические сочинения: В 4-х т. Т. 1 / С.Т. Шацкий ; под ред. И.А. Каирова, Л.Н. Скаткина, М.Н. Скаткина, В.Н. Шацкой. – М. : Изд. АПН РСФСР, 1962. – 304 с.

The article deals with the items of the students' leisure activities during their summer holidays in the second part of the XIXth century-at the beginning of the XXth century. Attention is paid to the reasons of organizing of leisure activity to restore students' health. The examples of rational scientific approach to the allocation time of students' work and leisure activity are presented. The integrated institutional of leisure are described. They provided the involvement of children into different kinds of leisure time activities in the city or in the country. Social and educational opportunities of play grounds and children colonies for the restoring physical and psychological pupils' conditions for their selfdevelopment, selfeducation and self-fulfillment are characterized. Sometimes, pedagogically controlled students' leisure activity helped to carry out the necessary corrective work with them. The importance of health and pedagogically appropriate of

poor students' leisure activity is shown. It mentions that such forms of organizing students' leisure activity as outdoor games, physical exercises, creative activities in the kindergartens and play grounds were the most popular. The peculiarities of the work of children summer colonies and the demands to their activities are stressed. The main purpose of children summer colonies activity is to restore students' health. The correct regime, nutrition and organizing the pedagogically appropriate of students' leisure activity achieved the purpose. It points out that the widest forms of leisure activity were reading books and magazines; organizing play activity; excursions, walks, hikes; swimming in the river or lake; fishing; agricultural work; creative lessons and so on. It should be noted that a special place in the children's summer colonies begins to take children's government. Some examples of the play grounds and children's summer colonies activity are shown. Much attention is given to the difficulties of functioning of the given types of students' leisure activity during their summer holidays.

Keywords: leisure, leisure activities, form of leisure, summer holidays, students.

УДК 373.2.015.31:78

Кривошея Н.Б.

Kryvosheia N.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ МУЗИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF SENIOR PRESCHOOLE'S CREATIVE MUSICAL ABILITIES DEVELOPMENT

У статті розкривається проблема створення педагогічних умов для розвитку творчих музичних здібностей старших дошкільників. Розкрито сутність понять «музичність», різні наукові підходи до структурування музичних здібностей. Автором коротко охарактеризовано загальнотеоретичні та методичні підходи до проблеми розвитку музичних здібностей дітей. Визначено психолого-педагогічні умови впливу українського фольклору на розвиток творчих музичних здібностей дітей старшого дошкільного віку. Розроблено ефективну педагогічну технологію розвитку творчих здібностей дошкільників, яка складається з двох етапів, розвиваючого та репродуктивно-творчого. Обґрунтовано, що ефективність процесу розвитку музичної творчості сприяє емоційно насичена атмосфера музичних занять у дошкільному навчальному закладі; збагачення музичного досвіду дітей; індивідуально-диференційований підхід до дітей, синтез творчих завдань із спеціальними вправами з розвитку музично-слухових уявлень дітей та інше.

Ключові слова: дитина дошкільного віку, музичність, музичний досвід дітей, музичний розвиток дітей, творча музична діяльність, творчі музичні здібності.

Теоретико-експериментальні дослідження у сфері закономірностей розвитку людини свідчать, що лише свідомо оволодіваючи в доцільно організованому виховному процесі здобутками культури, дитина розвиває свої сутнісні сили, стає повноцінною особистістю.

Автори програм виховання дітей дошкільного віку у дошкільних навчальних закладах вважають створення умов для розвитку творчої активності, музичних здібностей у різних видах музичної діяльності одним із важливих напрямів виховання. Адже музично-естетична діяльність дитини є цілісною системою, в якій всі види музичної діяльності у поєднанні їх змістовного, мотиваційного та операціонального моментів спрямовані на розвиток і виховання звукообразності музичного сприймання, мислення, уяви і фантазії, творчої активності, ініці-